

ULOGA SUBJEKTIVNIH FAKTORA NA UČVRŠĆENJU EMOCIONALNOG ŽIVOTA BORACA U NOR-U

Osobine borbe i rada starešina u našem narodnooslobodilačkom ratu imaju svoje specifičnosti, premda se partizanski rat kao oblik borbe kroz istoriju javljao mnogo ranije. Partizansko ratovanje i rad starešina, posebno politkomesara kao, u izvesnom smislu, fenomena u rukovođenju jedinicama Narodnooslobodilačke vojske i u vojsci uopšte — imaju naročita svojstva. Ona su se ogledala u tome što su ljudstvo i jedinice bili izloženi takvim psihofizičkim naporima koji bi u „normalnim” uslovima ratovanja u bilo kojoj regularnoj armiji stvorili takve emocionalne stresove¹ kod vojnika da bi gotovo onemogućili izvršenje svakog borbenog zadatka.

Karakteristike našeg oslobodilačkog rata su uslovile raznovrsne psihosocijalne pojave i emocionalna opterećenja (koja su uglavnom bila diskontinuirana, ali ponekad i kontinuirana). Takve pojave morale su se brzo i efikasno ublažavati, uklanjati, rešavati. Presudnu ulogu u rešavanju tih problema imale su subjektivne snage uopšte, a politkomesari posebno, koji su organizovali moralno-politički rad i to, upravo, na specifičan način. Da li su uvek „stručno” i znalački radili nije bitno. Važno je da su uspešno radili i da je njihov rad obuhvatao i probleme jedinica i boraca psihološko-emocionalnog karaktera i da su efikasno delovali na mentalnoj preventivi.

Razume se da kad u ovom napisu posebno obrađujemo i ističemo rad politkomesara na učvršćivanju emocionalnog života boraca NOR-a, kroz razne oblike političkog i partijskog rada — time ne mislim na ekskluzivnost ovog rada u smislu dela samo politkomesara. Poznato je da su komande i ostali subjektivni faktori radili na ovom problemu, da je ova vrsta posla bila delo i komandira, komandanta, zamenika politkomesara, vojničkih kolektiva, partijske organizacije, svih partijskih rukovodilaca i pojedinaca boraca.

¹ Stres je sila koja je primenjena na određeni sistem, dovoljna da ga izmeni ili da ga promeni u nov sistem. Izraz se može primeniti na fizičke sisteme, ali može i na fiziološke i psihičke.

Ali, u ovom napisu posebno sam hteo naglasiti rad politkomesara kao vojno-političkih i partijskih radnika (uključujući pod ovaj pojam i zamenike politkomesara kao partijskog i vojno-političkog radnika), ne negirajući rad i ulogu komandira i komandanta kao starešina koje su se brinule i čuvale borbeni moral (i jednu od njegovih komponenata — emocionalni život boraca). Ali je logično, a u praksi je tako i bilo, da su se kao „funkcionalni eksponenti” Partije u jedinicama, politkomesari prevashodno bavili ovakvom problematikom koja se u napisu tretira. Uostalom, to se vidi i iz istorijskih dokumenata. U izveštajima politkomesara i partijskih rukovodilaca glavni i najveći deo posvećen je upravo ovakvim pitanjima. Izveštaji štabova orijentisani su pretežno operativnim, mobilizacijskim i drugim „vojnim” pitanjima, a daleko u manjoj meri pitanjima koja se konkretno u ovom napisu žele razmotriti. Zato ceo napis i ima karakter orijentacije rada ove vrste kao dela politkomesara, mada u celini tako nije bilo.

Zanimljivo je, međutim, pitanje ko su bili politkomesari, otkud i kako su se regrutovali, postavljali i kako su to sve „znali” i radili. Ništa manje je značajno i pitanje koju je ulogu, pored politkomesara, imao vojnički kolektiv na pravilno reagovanje boraca, odnosno da emocionalna opeterećenja kod boraca ne podstaknu patološko reagovanje.

Svaka pa i najmanja partizanska jedinica je predstavljala određeni kolektiv. Taj kolektiv je pod uticajem partijske i skopjevske organizacije ustanovio svoje sasvim određene norme. Međutim, to nisu bile samo norme opšteljudskog ponašanja, nego i norme vojničkog reda, norme koje su određivale personalne interakcije, koje su formirale autokritičke stavove, norme koje su u taj vojnički kolektiv unosile stabilnost, koje su odredile strukturu kolektiva i podelu na starije i mlađe, podelu na komandire i politkomesare i opredelile im zadatke, norme koje su odredile odnos boraca prema komandiru, odnosno politkomesaru. Novi borci koji su tokom rata dolazili u takav vojni kolektiv brzo su se prilagođavali u njemu, jer su se učili od njegovih članova i bez pogovora prihvatili norme koje su već postojale. I novi borci su usmeravali svoju aktivnost i delatnost onako kako je zahtevao interes tako stabilnog vojnog kolektiva. Takav način prihvatanja normi je predstavljao proces socijalizacije novih boraca, proces njihovog srastanja s kolektivom. Taj proces je omogućio da novi borci gotovo nikad nisu doživljavali konflikte i frustracije,² interpersonalne ni emocionalne prirode. Kroz taj proces učenja formira se, dakle, novi socijalni status boraca; formirao se fenomen solidarnosti novih i starih boraca i starešina.

Karakteristično je da je svaki borac, novi i stari, u takvoj jedinici imao svoj tzv. spoljni status, koji je bio opšti status boraca protiv okupatora i njegovih slugu. Iz njega je proizlazio tzv. unutar-nji status — status odnosa jedan prema drugome, status druga, prijatelja, brata, status jednakosti, jednakosti u podeli i podnošenju

² Frustracija je sprečavanje delatnosti upravljene na neki cilj.

napora, življenja pod potpuno jednakim uslovima ratovanja, ishrane, odevanja, spavanja, itd.

Postojao je, naravno, i status starešine. Ali, on se ni po čemu nije razlikovao od statusa boraca sem po obavezama i odgovornosti. Starešina u NOV i POJ je bio uvek aktivan, dinamičan, uvek bio primer požrtvovanja, hrabrosti i samoodricanja, nikada se ne distancirajući od boraca po ishrani, stanovanju, pa često ni po odevanju.

Kako je borac mogao da postane politkomesar? Politkomesari nisu završavali oficirske tečajeve ni škole. Oni su se, pre svega, regrutovali iz redova boraca-članova Partije, njih je, tako reći, izabrala partijska organizacija kroz borbenu praksu, u okršajima, kroz izvršenje borbenih zadataka. Svaki borac je bio potencijalni politkomesar. Tako od kolektiva „proizveden” politkomesar nije imao samo vojničke vrline, nego i sve one osobine koje krase čoveka, druga, borca, vođu. Znači, takav starešina je trebalo da bude prihvaćen od boraca, što će reći, da su se borci uverili u istovetnost ciljeva, da su u svakoj situaciji od značaja za kolektiv osetili njegovu nepokolebljivost, hrabrost, požrtvovanje za druge. Starešina je samo tako mogao da se održi na funkciji politkomesara. Tu je, zapravo, ležao izvor visokog autoriteta i uticajne moći svih starešina, naročito politkomesara. Stoga su oni uvek bili u mogućnosti da održavaju visok borbeni moral boraca, da unose sklad i stvaraju i održavaju uvek povoljnu klimu u kolektivu.

Sigurno je da svaki politkomesar u ratu nije poznao principe grupne dinamike koja mu je omogućavala aktivnost na polju mentalne higijene i sprečavanju emocionalnih stresova boraca. Ali on je imao, pre svega, prirodnu inteligenciju, u toku rata je stalno učio i dopunjavao svoja znanja i iskustva, bio je primer pravednosti, pravi borac za slobodu i socijalnu pravdu, borio se za drugarstvo, bratstvo i jedinstvo među borcima različitih nacionalnosti, štitiu narodnu imovinu, razvijao kritiku i samokritiku; u teškim borbenim situacijama uvek je bio kraj boraca, upravo onda kad su osećali potrebu da rukovodilac bude kraj njih. Borci su to umeli da cene. Otuda njihovo veliko poverenje u starešine, što im je smanjivalo opterećenja nastala u pojedinim akcijama ili uopšte u toku ratovanja.

Borci su osećali istinsko drugarstvo što je i te kako smanjivalo strah u borbi, smanjivalo brigu za sopstveni život, olakšavalo izvršenje svih postavljenih zadataka i oslobađalo ih gotovo svih neprijatnih emocija koje su mogle izazvati strah. Stoga su borci nastojali da se gotovo uvek identifikuju sa svojim politkomesarom. Zato su se tako i ponašali pod njegovim uticajem i onda kad on nije bio s njima, onda kad su svi dejstvovali samostalno, u borbi i van nje.

Politkomesar je neprekidnim vaspitnim dodirima sa svojim borcima stvarao kod njih takve navike koje su i onda kad je bilo najteže predstavljale značajnu protivtežu svim negativnim tendencijama koje su mogle iskrsnuti pod teškim opterećenjima borbe. Zahvaljujući takvom radu i uticaju politkomesara, i od slabijeg mogao je postati dobar borac, drug, pa i junak.

Sva pitanja psihosocijalnog karaktera, kao i pojave emocionalnih opterećenja u jedinicama, rešavala su se moralno-političkim

radom, koga su uglavnom sprovodili politkomesari. Upravo, moralno-političkim radom rešavana su sva pitanja emocionalnih opterećenja, pravilno se reagovalo na psihosocijalne pojave i usmeravali interpersonalni odnosi. A karakteristika moralno-političkog rada bila je upravo u tome što je uključivao i mentalno-higijenski rad i preventivnu stranu svih vrsta psihičkog opterećenja i eventualnih psihičkih devijacija.

Mada na prvi pogled izgleda da neki elementi koje ćemo izneti ne spadaju u elemente emocionalnog stresa i u red mentalno-higijenskih mera, oni, u stvari, to jesu. Ovi elementi, čisto vojnog ili vojno-političkog karaktera, uvek su mogli prouzrokovati takve napade na emocionalni život boraca koji su mogli da dovedu do psihičkih slomova.

Poznato je da je stalna aktivnost i inicijativa jedna od veoma značajnih pretpostavki taktike, ali je veoma važna i sa psihološkog i mentalno-higijenskog stanovišta. Jer, kad je borac u pasivnosti, on počinje da razmišlja, da mašta o porodici, mogućnostima pogibije itd. To je ulivalo strah, onemogućavalo pokret, akciju. Pitanje borbene aktivnosti, u izvesnom smislu zakonitosti svakog rata, a partizanskog posebno, odmah je shvatilo i vojno i političko rukovodstvo NOV i POJ.

Evo šta je o aktivnosti kao dominantnom činiocu taktike u NOR-u rekao drug Tito: „U našoj narodnoj vojsci mora vladati isključivo ofanzivni duh ne samo kad smo u ofanzivi već i defanzivi... Partizani ne smiju da budu napadnuti i da se samo brane, već moraju sami napadati. Primenjivanje samo odbrambene taktike znači za partizane sigurnu smrt”.³

Ovaj princip aktivnosti značio je u psihološkom smislu otklanjanje straha, emocionalno jačanje i osećanje sigurnosti boraca, a akcijom postignuti uspesi osiguravali su i mobilisali daljnje fizičke i psihičke snage boraca za nove okršaje.

Za NOR je karakteristično da ni u predasima nije postojala pasivnost. I to vreme je upotrebljavano za razne aktivnosti: partijske sastanke, četne konferencije i ostale forme kulturno-zabavnog rada. Svaki pripadnik Narodnooslobodilačke vojske znao je da je pasivnost najveće zlo za njega i njegovu jedinicu, jer slabi borbenu volju i pospešuje strah.

Evo šta se, između ostalog, kaže u političkom izveštaju jedne ratne brigade: „Uspješne akcije brigada u zadnje vrijeme umnogome su pridonijele da se borbenost kod svih jedinica podigla, a ovo se prenaša i na narodne mase”. Ovo, dakle, potvrđuje tezu da jačanje borbenosti u suštini znači emocionalnu stabilnost i prevazilaženje osećanja straha.

Učvršćenje discipline nije samo vojničko i političko pitanje jedne vojske, već i mentalno-higijensko. Tome problemu se posvećivala velika pažnja od prvog dana ustanka, jer je disciplina kao vojnički faktor bila i politički preduslov za uspešan razmah ustanka i narodnooslobodilačkog rata u celin.

³ *Tito: Govori i članci; knjiga 1, Naprijed, Zagreb, 1959. g.*

Zalažući se za čvrstu i svesnu disciplinu, drug Tito je, već u Biltenu Vrhovnog štaba od 1. oktobra 1941. godine pisao: „U nekim odredima disciplina je još slaba, ima još samovolje i raznih ispada. Te pojave su razumljive kad se ima u vidu da su u partizanske odrede došli ljudi koji uopšte nisu bili vični vojnoj disciplini u životu. Uklanjanje tih nedostataka — to je zadatak političkih komesara i komandira. Partizanski odredi moraju se odlikovati ne samo velikom hrabrošću, već i čvrstom disciplinom i drugarstvom, jer će samo tako biti sposobni da izvrše svoju historijsku misiju...”.

Po svemu se vidi da su se disciplina i hrabrost uzajadno dopunjavale. U prvom redu zato što je disciplinovan vojnik bio i bolje obučen, naviknut na određene oblike ratovanja, što je izvršavao naređenja koja su ga ujedno i štitila, što je kao disciplinovan bio i uveren da se moraju zadaci izvršavati, što ga je u određenim trenucima disciplinovanost upućivala na hrabro držanje itd. Mada je postojala čvrsta vojna organizacija, ipak se disciplina nije mogla zasnivati na elementima strahopoštovanja i isključivanja subjektivnog činioca u organizaciji života jedinice, kao što je to, u to vreme, bio slučaj s drugim armijama.

Faktor dobrovoljnosti pristupanja NOB-i, uloga KPJ sa svojom tradicionalnom partijskom disciplinom, rad i uloga svih starešina a politkomesara napose kao prevashodnog primera svesti i disciplinovanosti, uverenost u opravdanost borbe, o čemu su politkomesari neprekidno, strpljivo i argumentovano govorili i učili dali su osnovni pečat svesnoj disciplini boraca i jedinica. S druge strane, specifičnosti našeg oslobodilačkog rata i revolucije, koje su se ogledale u dvostrukosti borbe vojničke i političke, usmerile su razvijanje discipline ne samo u smislu vojničke discipline u jedinicama, nego i u pravilnom vojničkom i političkom držanju prema narodu. Svaki borac je tako bio ne samo dobar vojnik nego i dobar politički radnik, a potencijalno i starešina-komandir ili politkomesar.

Iznenadjenja u ratnim operacijama predstavljaju značajan činiac u taktičkom, operativnom, a ponekad i u strategijskom smislu. No, koliko god iznenadjenje predstavljalo vojnooperativni problem za komandante, to još više predstavlja psihološki problem za ponašanje vojnika u borbi. Poznato je da svaki komandant u ratu uopšte i tokom svake operacije ponaosob želi iznenaditi protivnika u većem ili manjem obimu. Tako su komandanti krupnijih vojnih formacija iznenađivali protivnika pojavom tenkova, ili novih tipova tenkova, novim tipovima aviona, raketa („kaćuše” su, na primer, predstavljale izvanredno iznenadjenje za nemačke komandante i njihove vojnike).

Ta vrsta iznenadjenja deluje, naravno, na psihičku stranu vojnika, može da razbukti strah u vojniku, dezorganizuje trupu. U tome je, zapravo, sva značajnost iznenadjenja, jer porazno dejstvuje ne samo u smislu uništavanja protivnika nego i u psihološkom uticaju na stvaranje neraspoloženja za dalju borbu u širim razmerama. Opšte je poznato da iznenadjenje kao psihološki fenomen može izazvati neadekvatno ponašanje, odnosno suprotno ponašanje od onog koje je u datom trenutku korisno i neophodno. Pod psihološkim uti-

čajem iznenađenja borac može da se demoralizuje, imobilizuje i postaje nemoćan da osmatra, gađa i da obavlja druge borbene radnje ili, naprosto, počne bezglavo da beži.

U uslovima NOR-a komandanti i politkomesari uvek su nastojali da svojim aktivnostima s jedne strane iznenade neprijatelja, da ga posredstvom iznenađenja parališu ili demoralizuju, a s druge strane i da se obezbede od neprijateljevih iznenadnih akcija. To se, pored čisto „vojničkih“ metoda, postizalo i političkim i partijskim radom jer su se borci upoznivali sa situacijom na bojištu, sa novim neprijateljskim snagama i formacijama, sa političkom situacijom itd.

Ta upoznavanja uvek su imala karakter otvorenosti pa i onda kad je vojna situacija bila teška, kad su snage neprijatelja bile veoma moćne, tako da ni borac ni mlađi starešina nisu mogli biti iznenađeni. I ostali elementi koji su mogli da utiču na borbeni moral bili su poznati borcima i mlađim starešinama. Na primer, često se tačno znalo sa koliko metaka se raspolagalo po jednoj pušci, kakve su druge materijalne zalihe i slično.

Ovakvim radom, političko-partijskim i vojničkim stavovima, uvek su predupređivana iznenađenja, što je, u suštini, značilo sprečavanje onih pojava koje su mogle da dovedu do neadekvatnog ponašanja boraca, posebno panike i bekstva. Iskreno i otvoreno prikazivanje borbenih situacija i objektivnog položaja jedinice i svakog borca u tim situacijama, značilo je mobilizaciju fizičkih i psihičkih snaga boraca, jačanje njihove organizovanosti, proširivanje aktivnosti, sticanje veštine u rukovanju oružjem, snalaženje u terenskim uslovima, ulivanje velikog poverenja boraca u političko, partijsko i vojno rukovodstvo.

Najlepši primer otvorenosti i realnosti u prikazivanju ratne situacije bile su poznate Titove reči: „Naša borba biće teška. Mi ćemo često biti bez hrane, često i bez municije. *Ali mi ne smijemo padati duhom*“.⁴ (podvukao TK).

Često je drug Tito otvoreno ukazivao na ovakve ili slične teškoće. „Bez odijela smo i bez hrane. Ali pripremimo se da junački sve izdržimo“. Makar se govorilo i o gubicima, o smrti i tada je drug Tito bio otvoren i jasan, da nikog posle ništa ne bi moglo iznenaditi: „Mi smo znali da se ne radi o borbi od 14 dana, jednog ili tri meseca, mi smo znali da ćemo se morati boriti na život i smrt; ili u slobodi živjeti i za nju ginuti, ili na koljenima crknuti — i odabrali smo prvo“.⁵

U smislu potrebe za neprekidnim radom, učenjem, i objašnjavanjem situacije radi osiguranja od raznih vrsta iznenađenja evo šta se, između ostalog, kaže u jednom političkom izvještaju 1. proleterske brigade: „Treba pojačati politički rad prilagođen stalnim borbama i pokretima: kratke konferencije, objašnjenje događaja, *političko rasvetljavanje zadataka*, unošenje više optimizma vredine i borbenosti među borce...“ I dalje u istom izvještaju se kaže: „Članovi partije podnose sve poteškoće bez gundanja, izvršavaju sve zadatke bez obzira na njihovu težinu i opasnost. Kod njih nema

⁴ Isto

⁵ Isto

malodušnosti i kolebljivosti. Takav svoj duh i moral oni prenose i na ostalo ljudstvo, na čitavu brigadu”.

Ili, u izveštaju jedne druge brigade stoji: „Naše borce ne zabrinjava jačina neprijatelja, niti njegova nadmoćnost u oružju. U odstupanju ne postaju malodušni. Glad i umor podnose sa skoro nevjerovatnim samoprijedorom. Oni smatraju velikom slabošću požaliti se ma kome na glad ili na umor”.

Članovi Partije i Skoja su bili u prvim borbenim redovima. Za zadatke koji su bili najteži oni su se prvi dobrovoljno javljali. Politkomesari i komandanti su im u tome služili primerom, bili predvodnici. To je imalo velikog značaja u jačanju psihičke snage boraca i održavanje emocionalne ravnoteže. Na taj način se uvek pojavljivao i brzo uvećavao broj hrabrih boraca. Zahvaljujući ličnom primeru starešina koje su sledili borci, rastao je autoritet starešina, a kroz njih i autoritet Partije. Zanimljiv je u tom pogledu jedan detalj iz političkog izveštaja jedne brigade koji govori o odnosu autoriteta i discipline: „Disciplina će se dati postići kada podignemo autoritet starešina i kada se oni budu osjećali kao takvi... Karakteristično je da jedinica preko noći *promeni izgled*, ako na mesto slabog rukovodioca dođe drug sa znanjem i *autoritetom*”. (podvukao T. K.).

Dobar primer općenito u svim ljudskim delatnostima ima pozitivnu ulogu. To se odnosi i na rat i ratnu situaciju. Dobrih primera boraca i starešina, na koje su se ugledali mnogi borci, bilo je u toku NOR-a izvanredno mnogo, naročito u pogledu hrabrog držanja u borbi. Takvi primeri su imali veoma značajnu ulogu u jačanju psiholoških snaga i održavanju emocionalne ravnoteže boraca.

Pošto su starešine, komandiri i politkomesari bili u prvim borbenim redovima, pošto su išli na čelu kolone, vrlo često bili i bombaši, lično napadali i neprijateljeve tenkove, to su borci, kao svedoci tih primera, sve više suzbijali sopstveni strah, emocionalno postajali stabilniji i konačno i sami postajali veoma hrabri. Tako su istaknuti primer hrabrosti i pobeđe pojedinaca ili udarnih grupa među novim borcima raspaljivali želju da postanu članovi upravo tih i takvih jedinica ili udarnih grupa, i da se s njima izjednače.

Iz svega iznetog može se zaključiti da je u psihološkom pogledu uloga primera bila od neprocenljivog značaja. To je i druga Tita ponukalo da partizanima iz Srbije, kada su stigli na novu teritoriju, između ostalog kaže: „Vi borci iz Šumadije, iz okoline Čačka i Užica, iz Posavine, vi ćete ovdje pokazati *primjer herojstva, primjer discipline, primjer kako treba da se bori jedan borac koji se zove borac Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije*”.⁶ (Podvukao T.K.).

Lični primer, međutim, nije postojao samo u procesu borbenog okršaja, nego i u drugim vidovima ponašanja. Tu su opet članovi Partije i Skoja, komandiri i politkomesari bili disciplinovani čuvari reda, borci protiv svih vrsta devijantnog ponašanja (pljačke, nasilja, opijanja, orgijanja uopšte, grubog odnosa prema narodu i narodnoj imovini). Otuda je i poverenje naroda u svoju vojsku raslo iz dana u dan. Sav partijsko-politički rad bio je usmeren na stvaranje

⁶ Isto

čvrste, svesne discipline, a komunisti i starešine su ličnim primerima pokazivali kakvi moraju biti svi borci. Rad političko-partijskih radnika bio je, u suštini, i mentalno-higijenski rad, jer je sprečavao pojave kršenja discipline i svih vrsta neadekvatnog ponašanja, učvršćivao emocionalno stanje boraca.

Kritika i samokritika kao forme vaspitanja razvile su se i gajile u toku NOR-a i uhvatile vrlo čvrste korene. Pre svega, tome su pridoneli aktivnost Partije i politkomesara. Kritika je uvek bila pozitivno usmerena na stvaranje čvrstih, i otpornih boraca, na oslobođenje ljudi od emocionalnog pritiska. Posle kritike borci su pretežno osećali psihičko olakšanje i slobodu.

Samokritika i samokontrola moralnog „Ja”, kao efikasan oblik rasterećivanja od emocionalnog pritiska, ličnih konflikata i frustracija, vedrile su psihički život boraca, oslobađale ih svih briga koje su ih morale i stvarale ljude čista i čvrsta morala, koji su mogli otvoreno svakome gledati u oči. Na kritici i samokritici izgrađivali su se međusobni odnosi, razvijalo se prisno drugarstvo, usavršavala se ljudska volja, ljudi su se emocionalno jačali, otklanjale su se ljudske slabosti i jačala je inicijativa, izoštravala se odgovornost za rad, kao i za vojničke neuspehe u borbi. Na kritici i samokritici unapređivao se politički rad, usavršavao „vojnički zanat”.

Kritika i samokritika su se u vreme NOR-a pokazale kao najuspešnija forma za suzbijanje negativnih pojava, bilo da su te pojave socijalno-psihološkog, moralno-političkog ili vojničkog karaktera. Ta forma je bila izvanredno efikasna za razbijanje bolesnih ambicija i kritizerstva pojedinaca i slično. Propusti i greške u vojnim i vojno-političkim akcijama bile su na nišanu kritike i samokritike, analizirane su kroz kritičke i samokritičke osvrte, bilo da su one odraz lošeg planiranja, slabe organizacije, nedovoljnog političkog rada ili nepredviđenog lošeg držanja pojedinaca u toku borbe.

Evo jednog izvanrednog kritičkog (možda bolje reći samokritičkog) osvrta u političkom izveštaju o neuspehu jedne operacije: „Oštra analiza i udaranje (misli se na kritiku — T.K.) po rasporedu naših jedinica oko Pljevalja, potrebna je bila i radi samih partizanskih jedinica i samih partizana...”⁷

Niko nije bio oslobođen kritike, pa ni komandanti brigada. A to je u odnosu na mnoštvo boraca brigade značilo da se vodilo računa ne samo o vojničkim uspesima nego i kako se odnos starešina prema borcima odražavao na njihovu psihu i ponašanje, da li je to u boraca moglo stvarati emocionalnu tenziju (napetost) i konflikte.

Evo, u tom pogledu, i detalja iz dve zanimljive ocene o dvojici komandanata brigade: „Uopšte nema pedagoškog odnosa prema svojim borcima, pa ni, kako smo do sada mogli videti, nekog užeg kontakta s njima” — kaže se za jednog. A za drugog: „Njegov odnos prema partizanima je topao, brižan i drugarski i primećuje se da je kod boraca jako omiljen i popularan”.

Iz ovoga se dakle, vidi da se kritika i samokritika nisu odnosile i ograničavale samo na borce nego i na starešine i štabove.

⁷ Zbornik dokumenata VII (Izveštaj CK Crne Gore).

One su se uvek izvodile na način kojim se nije mogao umanjiti ili uništiti autoritet i ponos bilo koga u jedinici. Težište kritike i samokritike bilo je usmereno na vaspitanje ljudi isticanjem pozitivnih strana i uspeha u njihovom radu, zatim na podizanje psihičkog elana boraca i onemogućavanje konflikata koji su postojali ili su mogli nastati.

U kritici kukavičluka je zauziman pravilan stav. Takve pojave nisu se javno žigosale, jer je strah shvatan kao normalna reakcija na opasnost. Pojedinaac je bio pozivan na individualan razgovor, da mu se ukaže na držanje za vreme borbe, na greške, kao i na postojeće mogućnosti da i on postane hrabar. Upravo takvim postupkom, starešina nije povredio ili oslabio lični ponos i dostojanstvo borca. Trebalo je takvom borcu olakšati držanje u budućoj borbi. Da bi lakše savladao strah i da bi se stvorile mogućnosti da i takav borac postane hrabar, starešine su ga u borbi obično raspoređivale uz hrabrog druga, uz onog uz kojeg će ovaj i sam težiti da se istakne. Takvih je primera bilo veoma mnogo. Pomoć hrabrog druga jačala je emocionalnu stranu slabijeg u savlađivanju straha. Tako je osnažen onaj poznati motiv u samopotvrđivanju: što može on, mogu i ja.

S druge strane to, opet, znači da je vaspitni rad u NOR-u imao sebi svojstvene odlike — da se nedostaci, pa i pomanjkanje hrabrosti nisu kažnjavali, a ako je kazna i usledila, nije bila rigorozna, ona je uvek bila vaspitna. To se vidi i iz opšteg partizanskog principa u vaspitanju, skovanog u toku rata. Tako se u jednom partijskom izveštaju, između ostalog, kaže: „Nastoji se da partijska kazna u svakom pojedinom slučaju bude pravilno primenjena i da ona postane pravo vaspitno sredstvo u rukama Partije”.

Dezertiranje ili, pak, pokušaji dezertiranja iz jedinice u toku rata, drugi je oblik mogućnog nedostatka borca, koji je bio podložan kritici, pa i sankcijama. I te mere, međutim, davale su mogućnosti borcu da se popravi, da se snađe posle takvog slučaja, da se emocionalno učvrsti i ponovo uvrsti u redove istaknutih boraca.

Pre svega, svaki borac koji je napustio jedinicu nije se tako jednostavno nazvao dezertierom, nego je veoma pažljivo razmotrena situacija svakog ponaosob i donošena odluka koja je odgovarala proceni karaktera dezertierstva.

Tako se iz izveštaja jedne divizije vidi da se kao dezertier mogao okvalifikovati onaj koji napušta jedinicu planski i deluje razbijajuće (stoga mu je odmeravana veoma stroga kazna); zatim onaj koji je to postao zbog niske političke svesti (za njega bi usledila nešto blaža kazna ili vraćanje u jedinicu); najzad i onaj koji iako okvalifikovan kao dobar borac, ali „zgušnula” mu se želja da vidi kuću (ovakve se obično kažnjavalo ukorom).

Ovde se vidi da je pažljivo analizirana svaka greška i da su postupci bili različiti. To je urodilo plodom. Poznato je, na primer, da je bilo boraca koji su samovoljno privremeno napuštali jedinicu, ali su po povratku bili odlični borci, pa su neki kasnije postali i starešine.

U ovome se, međutim nije zadržalo samo na procenama težine dela na kritici ili kaznama. Naprotiv, pojava samostalnog napuštanja

jedinice bila je signal svima starešinama, naročito politkomesarima, za pojačani politički, kulturni i vojnički rad s borcima. Kako se to ogledalo i koje su aktivnosti nikle kao protuteža dezerterstva, vidi se iz izveštaja politkomesara Petog korpusa iz 1944. g.: „Protiv te pojave (misli se na dezerterstvo, opaska autora) moramo se boriti i tu slabost kod mlađih i novih boraca treba liječiti uspješnim političkim radom i intenzivnim kulturnim životom i sve većom brigom za potrebe baš novih vojnika... Nasuprot tome treba stalno vojnicima objašnjavati o toku borbe u čitavoj našoj zemlji pa i u njihovom rodnom kraju, nastojeći omogućiti dopisivanje vojnicima sa svojim porodicama”.⁸ (sve podvukao T.K.).

Izneti primeri o kukavičluku i dezerterstvu očitо pokazuju koliko su pravilnom kritikom i samokritikom, kao i pravilnim stavovima partijske organizacije i starešina, posebno politkomesara, bile zastupljene mentalno-higijenske mere i kako se u međusobnim odnosima mnogo vodilo računa i o psihološkim aspektima ličnosti. Ali, to istodobno ukazuje kako se vodilo računa o ponosu i dostojanstvu ličnosti, o njenoj emocionalnoj strani, o tome da je za svakog borca učešće u revoluciji predstavljalo čast koja mu se nije mogla kaljati ni umanjivati. Šta više, u boraca je trebalo razviti još veće osećanje časti i ponosa što su učesnici narodnooslobodilačkog rata.

Odnos prema ranjeniku u NOR-u je bio uvek ispravan, nadasve ljudski i na temeljima socijalističkog humanizma. O tome su se posebno brinuli partijska organizacija i politkomesari. Svaki borac je, što je sasvim normalno, imao strah od ranjavanja ili od smrti, a isto tako je svaki vojnik bio emocionalno osetljiv i, prema tome, objektivno podložan devijacijama.

Međutim, vojno-političko rukovodstvo u NOR-u je vodilo naročitu brigu o ranjenim i poginulim. Nije bilo borbe ni okršaja da se nije vodilo računa da se izvuku ranjenici i sahrane mrtvi. Ranjenici su izvlačeni čak i po cenu novih gubitaka. Često su i starešine ginule izvlačeći ranjenog borca. Veoma je dobro poznato da su se čitave operacije vodile radi zaštite ranjenika.

U takvim prilikama komandiri, komandanti i politkomesari kao i sanitetsko osoblje pokazivali su izvanrednu snalažljivost i heroizam u borbi da spase, sklone i očuvaju svoje ranjene borce. Ovakav stav prema ranjenom drugu u sve borce i starešine su posebno ulivali Komunistička partija i lično drug Tito.

Briga za ranjenike nije se odražavala samo na ranjene borce u psihičkom, u emocionalnom smislu. Takav stav Partije, starešina, sanitetskog osoblja i svih boraca imao je veoma pozitivnog odraza na sve zdrave borce, na stare i nove borce, jačajući u njima osećanje sigurnosti i borbeni moral. To je bio neprekidni moralni impuls za borbu protiv neprijatelja, jer se znalo da ni ranjen neće pasti u njegove ruke. Upravo takav stav je imao enorman (veliki) moralni i psihološki značaj i bio je od neprocenjive vrednosti za uspeh u borbi i oslobodilačkom ratu uopšte.

⁸ Isto

Starešine su neprekidno učile stare borce kako se treba odnositi u borbi prema ranjenicima i prema novim borcima. U borbi se očitó učvršćivalo borbeno drugarstvo, solidarnost, bratstvo i jedinstvo, briga za druga. Borbeni okršaji su sve zbližavali.

Politkomesari i političko-partijski rad razvijali su humanost među ljudima, plemenitost u boraca, snagu rasuđivanja, rečitost, snagu argumentacije kao i moć ubeđivanja. Pravilan odnos prema ljudima i drugarstvo koje se razvijalo kroz borbu, međusobna ovisnost i poverenje oplemenjivali su borce spremnošću za pružanje međusobne zaštite, pa čak i uz cenu vlastitog života. Sve to je stvaralo odgovarajući ekvilibrij emocionalne sfere u svakog borca. Plemenitost prema čoveku, naročito prema bliskoj ličnosti — a to znači prema svom drugu u borbi — ocrtavala se i u kontaktima s narodom, omladinom i pionirima, pa, čak, u izvesnoj formi, i s protivnikom.

Neprekidno učenje i iskorišćavanje svakog predaha za političko, vojničko i opšte uzdizanje omogućili su borcima da prošire svoje vidike i da poznaju načine kako da se služe stečenim znanjima. Nova saznanja i iskustva stečena u borbi sve više su humanizirala odnos boraca prema ljudima, prema narodu, a to je značilo i određeno emocionalno abreagovanje. Taj odnos se humanizirao i prema određenim kategorijama pripadnika kvislinških formacija, što je ujedno uticalo na emocionalnu stabilnost jednog dela naših boraca, onih koji su imali brata, sestru ili rođaka u protivničkom taboru. To je od starešina, naročito od politkomesara, zahtevalo karakter naše narodnooslobodilačke borbe i stav Partije.

Već u početku NOR-a vrhovni komandant NOV i POJ drug Tito je rekao: „Mi imamo jedan jedini zadatak — da oslobodimo zemlju od okupatora i da uništimo petu kolonu. Ali u borbi protiv pete kolone treba biti obazriv. *Naša kazna treba da pogodi prave krivce.* Liniji narodnooslobodilačke borbe treba dati *više širine i gipkosti.* One koji su još uvek ostali neutralni treba *strpljivo ubeđivati.* Sve su to naša braća i sestre, i njih nije teško ubijediti u opravdanost narodnooslobodilačke borbe. Mi ćemo biti sijači bratstva među narodima”.⁹ (Podvukao T.K.)

Svakako da je dobrovoljnost pristupa boraca Narodnooslobodilačkoj vojsci imala pozitivnu ulogu u celini, a i olakšavala rad politkomesarima, odnosno partijskoj organizaciji. Dobrovoljnost boraca da svesno stupe u revoluciju, naročito u prve dve godine, bila je solidan oslonac za sticanje emocionalnog stabiliteta. U stvari, dobrovoljnost je bila jedna od najznačajnijih komponenti za stvaranje uverenja o potrebi i pravilnosti vođenja oružane borbe. To je jačalo borbeni moral i duh boraca. Mada je, u suštini, ovo bilo političko pitanje, ono je uključivalo i mentalno-higijenske stavove, a kroz političko-partijski rad i mentalno-higijenske mere koje su, u stvari, sprovodili i politkomesari.

⁹ Tito: *Govori i članci; Naprijed*, Zagreb, Knjiga I 1959. g.

Princip dobrovoljnosti za učešće u izvršenju i pojedinačnih borbenih zadataka bio je veoma značajan činilac čak i među samim dobrovoljcima NOR-a. Naime, u praksi je bilo mnogo slučajeva da su se među borcima tražili dobrovoljci za izvršenje nekog specijalnog zadatka, na primer, prilikom stvaranja udarne grupe za likvidaciju čvrstih uporišta (otpornih tačaka u pojasu odbrane), za napad na tenk, uništenje vitalnih centara neprijatelja itd.

Dobrovoljnim javljanjem boraca za specijalne zadatke vršila se i te kakva prirodna psihološka selekcija. Izabrani su najbolji borci koji su izvršavali izuzetno teške borbene zadatke i tako postajali primer hrabrosti i požrtvovanosti za ostale koji su ih u novim okršajima sledili.

Ovaj princip dobrovoljnosti u izvršenju specijalnih zadataka pomogao je da se selekcionišu hrabri i emocionalno stabilni ljudi koji u takvim situacijama nisu popuštali, a to je značilo uspeh akcije. Na njih se i posle uvek računalo.

Princip dobrovoljnosti nije nastao spontano, on je rezultat upornog moralno-političkog rada. Prema tome, dobrovoljnost je za izvršenje specijalnih zadataka imala i mentalno-higijenski karakter, koji joj je dala aktivnost komandi, partijske organizacije i ostalih subjektivnih snaga.

Motiv sigurnosti boraca nije bio osiguran samo dobrim rukovođenjem, političkim radom, ostalim većim ili manjim uspesima u borbi, brigom za ranjenike i sl. nego i uverenjem i praksom da uz borcu uvek stoji i narod. Briga naroda za svoje borce, i obratno, briga i zaštita naroda od neprijatelja bili su uvek međusobno isprepletani. Najbolja ilustracija te veze i sigurnosti, te emocionalne stabilnosti boraca su reči druga Tita: „Naša vojska, kao što je izrasla iz naroda, bila je održavana od naroda. Narod je davao i poslednju koru hljeba samo da nahrani one koji su vojevali za ono što danas imamo”.

Ovo što je na ovu temu ovde rečeno ukazuje da je rad politkomesara, koliko god izgledao čisto partijski ili čisto politički, u stvari, bio i preventivni rad protiv emocionalnog stresa pojedinaca i grupa. To je u uslovima rata omogućavalo angažovanje svih ljudskih rezervi u borbi protiv neprijatelja. Dakle, celokupna aktivnost starešina i ostalih subjektivnih snaga je imala i karakter rada na učvršćivanju emocionalnog stabiliteta i psihičkog ekvilibrija boraca. A rad na takvom jačanju psihičkog života pojedinaca-boraca i boračkih grupa zaista je moguće nazvati mentalno-higijenskim, iako mu to nikad u NOR-u nije bio zvanični naziv. I mada zvanično mentalno-higijenske službe nije bilo, ona je, u stvari, postojala i dala je značajne rezultate kroz rad komandi i politkomesara posebno.

Ovaj problem, mada obrađuje jedno pitanje iz prošlog rata i koristi istorijsku građu, je pitanje koje je uvek aktuelno za svaku oružanu borbu i budućnost. Čak, napose, aktuelno je i za eventualni sukob u uslovima nuklearnog rata. Problem morala, svih njegovih

komponenata, a prevashodno ličnosti čoveka kao nosioca borbe i borbenog morala, važi i za budućnost. Ovo upravo obrađuje ljudsku — emocionalnu stranu čoveka, čoveka koji se bori. Stoga, ovaj sadržaj je koristan i za budućnost, za rad naših sadašnjih i budućih generacija starešina, koje će moći koristiti i elemente i forme rada u regularnim jedinicama, posebno ako umešno analogiziraju sadržaj i ratne situacije.

General-potpukovnik
Dr Tomislav KRONJA